

ANTIČKA RELIGIJA U SALONI

Apstrakt: Salona je glavni grad provincije Dalmacije. Smještena je na pogodnom području, na raskrižju prometnica. U rimsko doba većina putova na jadranskoj obali vodi u Salonu ili iz nje. Salona se, zbog svog položaja, dosta rano susreće s različitim kultovima sa šireg mediteranskog prostora, iako je većina utjecaja usmjerena s tla Italije, što nije začuđujuće kako zbog blizine, tako i zbog regionalne važnosti.

U radu će se ponuditi pregled tragova štovanja različitih rimskih božanstava što uključuje arhitektonske ostatke, potom skulpture i reljefe s prikazima božanstava te epigrafske spomenike. Navedeni pregled obuhvaća svjedočanstva o najraširenijim kultovima.

Ključne riječi: religija, Salona, provincija Dalmacija, svetišta, epigrafski spomenici

Antička religija u Salonu

Kao glavni grad provincije Dalmacije, Salona je bila i svojevrsno središte vjerskog života stanovnika Dalmacije. Mnogo je tragova štovanja različitih božanstava, kako natpisa tako i spomenika poput skulptura i reljefa te ostataka arhitekture.

Hramovi

Najmanje podataka o religiji Salone pružaju ostaci sakralne arhitekture. Uglavnom su nam štovanja božanstava poznata iz natpisa različite prirode, koji se ne nalaze u svom izvornom kontekstu, odnosno hramu. Iako antički hramovi u Salonu nisu sačuvani u velikom broju, postoji nekoliko primjera.

Jedan od hramova je onaj poznat još od 1931. godine koji je otkrio Ejnar Dyggve u istočnom dijelu grada, tzv. *Urbs orientalis*. Hram se, po dekoraciji i sličnosti s kulturnim građevinama u Dioklecijanovoj palači, povezuje s Malim hramom u Palači.¹ Oba svetišta pripadaju vremenu neposredno prije širenja kršćanstva, dakle u

---

¹ Sačuvani su ostaci arhitektonske plastike kao što je okvir vrata ukrašen različitim ornamentalnim trakama s viticama, listovima akanta, ovula te astragala. Upravo se u Malom hramu u Palači nalazi slična dekoracija. Većina drugih ulomaka pripada kapitelima što je vidljivo po završecima voluta ili dijelovima akantovog lišća pa se može zaključiti da je hram imao korinške kapitule kakve je imao i hram Jupitera u *Urbs orientalis* i hram čiji se kapituli danas nalaze u crkvi sv. Stjepana na Sustipanu u Splitu koji su moguće pripadali Malom hramu u Palači. O tome vidi J. Jeličić-Radonić, Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Salonu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42/1 (2011), 6–14.

samom početku 4. stoljeća te nam daju uvid u tadašnju salonitansku izgradnju poganskih svetišta. Uz hram kod *Porta Andetria* nađena je skulptura Venere koja isto tako povezuje jedan od hramova u Palači s onim kod *Porta Andetria* zbog jednake simbolike Venere.²

U starom dijelu grada, tzv. *Urbs vetus*, nalazio se forum s kapitolijem kojeg je ubicirao Ejnar Dyggve. Na sjevernoj strani foruma nalazili su se dvojni hramovi na postoljima, vjerojatno iz Augustova vremena koji su mogli biti mjesto štovanja carskog kulta.³ Uz dvojne hramove ovdje se nalazila loža s govornicom iza koje je bio hram koji uz dva jednostavna prostila čini tročlanu formu za štovanje kapitolijske trijade.⁴ U starom dijelu grada nalazi se tetrastilni hram na visokom podiju nasuprot čijeg pročelja se kasnije podiže teatar te hram tada doživljava izvjesne arhitektonske prilagodbe.⁵

U istočnom dijelu grada, *Urbs orientalis*, nađeni su ostaci koji upućuju na postojanje Jupiterovog hrama. Naime, u središtu današnjeg Solina otkriveno je popločenje od velikih kamenih ploča što upućuje na monumentalnu građevinu koja se ovdje nalazila. Ovdje je bio i rukavac u čijoj su se lijevoj bankini nalazile uzidane spolije. Među njima bili su: kapiteli, nadvratnik, profilirane grede, baza carske skulpture te Jupiterov žrtvenik. Nađen je i kasetirani strop koji je bio u dnu vodotoka. Svi ovi ulomci upućuju na postojanje hrama i to posvećenog Jupiteru, što je jasno zbog spomenutog žrtvenika. Natpis je podigla Lucila koja se prije na tom mjestu zavjetovala da će obnoviti žrtvenik.⁶ U blizini našao se još jedan Jupiterov žrtvenik koji nikada nije objavljen. Među dijelovima hramske skulpture pronađen je i postament, odnosno postolje za skulpturu s počasnim natpisom.⁷ Vjerojatno je da je postolje nosilo skulpturu Aurelije Priske, Dioklecijanove supruge. Njoj su pripisane još neke glave skulptura pronađene u Saloni, ali se ne može sa sigurnošću tvrditi da je to ona. Postolje za njenu skulpturu pokazuje da je u Saloni štovana carska obitelj, odnosno carski kult. Možda se u Jupiterovom hramu, uz njenu skulpturu, nalazila i skulptura cara Dioklecijana i drugih članova carske obitelji.⁸

---

² Jeličić-Radonić, Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Saloni, 14.

³ Jeličić-Radonić, Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Saloni, 5–6.

⁴ N. Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb 2002, 66.

⁵ J. Jeličić-Radonić, A. Sedlar, Topografija antičke Salone (I) – Salonitanska *Urbs vetus*, *Tusculum* 2 (2009), 25.

⁶ Natpis glasi: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Lucilla quod / ante ho(s) annos / tibi hoc(e) in lo/co vover/am restitui / v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)*. Up. J. Jeličić-Radonić, Avrelia Prisca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 41/1 (2008), 10.

⁷ Natpis glasi: *Aureliae / Priscae / nobilissimae / feminae*, Jeličić-Radonić, Avrelia Prisca, 13.

⁸ Jeličić-Radonić, Avrelia Prisca, 10–20.

Silvan

Silvan je italsko božanstvo poljoprivrede, lova i šuma. Često je znao biti zazivan skupa s drugim božanstvima, prvenstveno onima vezanim uz prirodu. Bio je štovan najviše među nižim slojevima stanovništva te nije imao svoju određenu svetkovinu kao većina drugih bogova.⁹ Najčešće je prikazivan kao bradati muškarac sa srpom u pratnji psa, a iznimno je popularan upravo u provinciji Dalmaciji.¹⁰ Duje Rendić-Miočević donosi studiju o prikazima Silvana te ih dijeli u nekoliko kategorija. Prepoznata su dva osnovna načina prikaza samog Silvana koji se potom dijele u kategorije. Onaj češći najsličniji je grčkom Panu koji se pojavljuje u obalnim predjelima, dok je drugi sličniji italskom načinu prikazivanja Silvana koji je čest u Liburniji i unutrašnjosti Dalmacije.¹¹

Silvan se u provinciji Dalmaciji, a poglavito Saloni, najviše štuje izvan bedema grada. Naime, Silvan predstavlja prostor između divlje prirode i urbanog svijeta. Tako je i u Saloni veći broj posvetnih natpisa Silvanu nađen izvan njenih bedema. Dakle, Silvan je bog koji obitava izvan uređenog i prema divljini, dakle izvan zidina gradova.¹²

Mnogo je rasprava vođeno s kojim se autohtonim bogom Silvan može poistovjetiti. Interpretacije su razne, a navode se između ostalog, *Vidasus*, *Messor*, *Magla* (*Maglaenus?*),...¹³ Upitno je u kojoj mjeri možemo Silvana poistovjetiti s nekim autohtonim božanstvom zbog neujednačenosti prikaza na širem području provincije. Najčešće spominjana teorija o podrijetlu i razvoju ovog božanstva je ona D. Rendića-Miočevića gdje je kult Silvana ostatak autohtone komponente muškog božanstva plodnosti koje se kroz *interpretatio graeca* prikazivalo kao Pan te je kasnije kroz

---

⁹ I. Matijević; A. Kurilić, Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone, *Opuscula Archaeologica* 35/1 (2011), 148.

¹⁰ D. Džino, The cult of Silvanus: rethinking provincial identities in Dalmatia, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45 (2012), 263.

¹¹ D. Rendić-Miočević, „Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira“, u: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split 1989, 469-476 Up. S. Bekavac, Silvan u Saloni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 104(2011), 163–165; Džino, The cult of Silvanus: rethinking provincial identities in Dalmatia, 265.

¹² Bekavac, Silvan u Saloni, 153.

¹³ Rendić-Miočević, Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira, 461–467.

interpretatio romana uzelo ime italskog Silvana te se razvijalo u različitim smjerovima, ovisno o utjecajima.¹⁴

Na delmatskom području tri su izdvojena kruga u kojima se štuje božanstvo livada, šuma i pašnjaka, jedan od njih je Salona i njena okolica, dok su druga dva okolica Sinja i jugozapadna Bosna.¹⁵ U zaleđu je istaknutija autohtona komponenta, najčešće se Silvanu pridaje epitet *Silvestris* što je povezano s privredom tamošnjeg stanovništva i njegovom ruralnom komponentom, dok se u okolici Salone najčešće dodaje epitet *Augustus* što možda označava veći stupanj romanizacije.¹⁶

Silvan se štovao u malim svetištima u pećinama ili zatvorenim liticama, panejima. Ondje su pastiri, koji su štovali Silvana, odlazili sa svojim stadima. Takvo svetište poznato je na Kozjaku gdje se na stijeni nalazi uklesan Silvanov lik. Često su ta svetišta bila povezana i s izvorom vode pa su ujedno i nimfeji. Poznato je da Silvanovu pratnju čine i nimfe.¹⁷ Uz nimfe, Silvan se pojavljuje i s Dijanom, što čini svojevrsni panteon koji je posvećen prirodi i u skladu je s životom autohtonih zajednica.¹⁸ No, uz svetišta na otvorenom moguće je da su postojali i manji hramovi posvećeni ovom bogu. Na to upućuje jedan nalaz zabata iz Trstenika u čijem se donjem dijelu nalazi posvetni natpis Silvanu.¹⁹ Najvjerojatnije se radilo o malim hramovima sa Silvanovom slikom ili kipom u celi. Postoje dva kipića Silvana pronađena, jedan na Klisu, drugi u Solinu, koji upućuju na takav mogući izgled hrama.²⁰

D. Maršić prikupio je sve Silvanove posvete s teritorija Salone poznate do godine izdanja rada.²¹ Njih je sakupljeno ukupno dvadeset četiri. Silvanov žrtvenik iz Kaštel Kambelovca jedini je u Saloni na kojem se vide autohtona imena, *Bato* i *Peius*. Ta imena češća su u zaleđu gdje je autohtono stanovništvo brojnije, a utjecaji s obale nisu toliko snažni. Spomenuti žrtvenik okvirno se datira u razdoblje od druge polovice 1. do prve polovice 2. stoljeća.²²

---

¹⁴ Rendić-Miočević, Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira, 462–500.

¹⁵ Bekavac, Silvan u Saloni, 154.

¹⁶ D. Maršić, Tri Silvanova žrtvenika iz Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 23 (1998), 57–59.

¹⁷ Rendić-Miočević, Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira, 467–468.

¹⁸ Cambi, *Antika*, 97.

¹⁹ *Silvano Avg(usto) sacr(um) pro salute et reditu Luci Pomponi / Valentini Lucius Pomponius Restutus cliens*, Bekavac, Silvan u Saloni, 159.

²⁰ Bekavac, Silvan u Saloni, 159.

²¹ Maršić, Tri Silvanova žrtvenika iz Salone, 45–67.

²² *Bato Pei/i}us / d(onum) d(edit) l(ibens) m(erito)*. Maršić, Tri Silvanova žrtvenika iz Salone, 47–56.

Uz epigrafske spomenike postoje i brojni reljefi. Poznati su kliški i kozjački reljef te peručki gdje je Silvan prikazan kao tzv. delmatski tip Silvana s kozjim rogovima i papcima kako stoji. Postoje i oni gdje Silvan sjedi na hrpi kamenja što pokazuje reljef iz Solina te još jedan s Klisa. Na solinskom reljefu i onom iz Peruče Silvan je ogrnut nebridom, laganim ogrtačem u čemu Rendić-Miočević vidi sinkretizam s Liberom. Taj sinkretizam vidljiv je i na reljefima iz Kaštel Novog te na još jednom iz Solina gdje nimfa stoji uz Silvana s grozdom u ruci.²³ Štovanje italskog Silvana potvrđuje i natpis koji govori o podizanju nimfeja u čast Trajana, a posvećen je Silvanu.²⁴ Silvan se uz Dijanu prikazuje na Trajanovom slavoluku u Beneventu kao zaštitnik Ilirika i podunavskih provincija te se na natpisu pojavljuju i imena dvaju osoba koji bi mogli biti carski robovi.²⁵

Uz Dijanu i nimfe, Silvan može biti u kulturnoj zajednici s još nekim božanstvima. Spomenut je sinkretizam s Liberom. Tako je žrtvenik nađen 2009. kod Salone, uz Silvana, moguće posvećen i Liberu, po interpretaciji I. Matijevića i A. Kurilić. Okvirno se datira u 2. stoljeće. Restitucija teksta mogla bi glasiti: *S(ilvano) V( ) A(ugusto) L(ibero) A(ugusto) / Iul(ius vel ia) (hedera) / [---- / ----?]*.²⁶

Silvan je bio važno božanstvo na području provincije Dalmacije, što ne čudi zbog karaktera krajolika i načina privrede. Autohtono se stanovništvo i dalje bavi stočarstvom. Mnogi spomenici koji su posvećeni Silvanu, kako reljefi i skulpture, tako i natpisi, pokazuju njegovu popularnost u Saloni i na njenom području.

Liber

Liber je staroitalsko božanstvo plodnosti koje se asimilira s Dionizom te postaje i božanstvo vina te tako oblikovano dolazi na prostor provincije Dalmacije.²⁷ Liber je skupa s božicom Liberom bio zaštitnik plodnosti i stvaranja kako u biljnom i životinjskom svijetu, tako i kod ljudi.²⁸ Njihov kult je u Laciju potvrđen već od 6. st. pr. Kr., a u Rimu je 494/3. posvećen hram Liberu i Liberi, koji postaje mjesto okupljanje plebejaca i njihovo religijsko središte. Po tradiciji tada je uvedena grčka agrarna trijada Demetra, Dionis i Kora po naputku Sibilinskih knjiga. Ova se božanstva tada romaniziraju i dobivaju imena Cerera, Liber i Libera.²⁹ Najveći poticaj

---

²³ Bekavac, Silvan u Saloni, 155–156.

²⁴ CIL III, 8684.

²⁵ Bekavac, Silvan u Saloni, 160–161.

²⁶ Matijević, Kurilić, Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone, 147–156.

²⁷ J. Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji* (magistarski rad, Sveučilište u Zadru, 2007), 51.

²⁸ I. Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 105 (2012), 35.

²⁹ M. Glavičić, Kult Libera u antičkoj Seniji, *Senjski zbornik* 29 (2002), 6.

kult dobija u vrijeme Septimija Severa jer su božanski zaštitnici njegova rodnog grada *Leptis Magna* Liber i Heraklo. Liber je u Rimskom Carstvu štovan vjerojatno do kraja 4. stoljeća.³⁰

Liberov kult u provinciji Dalmaciji najviše je bio štovan na prostoru južnog dijela Liburnije, na području Salone i Narone te u unutrašnjosti, u današnjoj zapadnoj Hercegovini, sjeverozapadnoj Bosni i Podrinju. Štovanje Libera je u Dalmaciju uvedeno već možda u razdoblju kasne Republike i to na područje Narone posredstvom italskih kolonista, a jednako je bio omiljen i u ranom i kasnom principatu.³¹ U 3. stoljeću po brojnosti arheološke građe vidi se da kult opada, a u 4. i 5. stoljeću dolaskom kršćanstva u potpunosti nestaje. Rasprostranjenost kulta je očekivana jer je Dalmacija vinorodno područje s dugom tradicijom uzgoja vinove loze i proizvodnje vina, a o istome svjedoče brojna gospodarska imanja s vilama u kojima se proizvodi vino. U Dalmaciji se Liber na većini spomenika spominje kao *Liber pater*.³² Taj epitet pridodavan je brojnim bogovima kao Neptunu, Marsu i dr., ali kod Libera je najučestaliji.³³

Iz Salone je poznato četrnaest spomenika podignutih Liberu.³⁴ Ona je središte provincije Dalmacije te je kao takva i središte distribucije i proizvodnje vina. Sukladno tome, raširen je i kult Libera. Na području Manastirina nađena je velika količina nalaza jer se ovdje nalazila vila u kojoj se proizvodilo vino, što je posvjedočeno pronalaskom tijeska. U sklopu vile izgrađeno je i Liberovo svetište što je vidljivo po mnogim ostatcima arhitekture među kojima su: ulomak arhitektonske grede s natpisom *Liberi patri*, Liberov žrtvenik ili baza za kip, ulomak noge stola na kojem je izveden torzo boga Libera te ulomak stupa s posvetom Liberu. Vjerojatno je riječ o manjem svetištu u kojem su Libera štovali vlasnici gospodarskog imanja skupa sa svojim robovima i oslobođenicima.³⁵

U Saloni Libera štuje i organizirano udruženje, konvivij. Na dvije are pronađene pored arhitektonske grede koja spominje Libera imenovan je kao *Deus Magnus Conseruator loci*. Dedicanti su Aurelije Valerijan i Aurelije Terencijan koji mole Libera za svoje zdravlje i za zdravlje članova konvivija. Podižu mu svetište koje

---

³⁰ Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, 35–36.

³¹ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 51.

³² Glavičić, Kult Libera u antičkoj Seniji, 6.

³³ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 94.

³⁴ Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, 36.

³⁵ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 60; Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, 36.

je rezervirano samo za članove udruženja gdje različitim obredima slave svog zaštitnika, Libera.³⁶

Iz okolice Salone prikupljeno je još nalaza koji se povezuju s Liberom, a vjerojatno su pripadali još jednom svetištu poput onog na Manastirinama u sklopu gospodarskog imanja. Pronađeni su arhitektonski ulomci, ovim redom: greda s posvetom *Libero Patri sacrum*, pilastar s motivom tirsra, potom reljefna ploča s prikazom Libera, Libere i berbe grožđa, skulptura Libera s panterom, Liberovi žrtvenici te ulomak reljefa s rukom koja drži tirs pored koje se nalazi ruka koja drži grožđe.³⁷ Spomenuti reljef ima posvetu *Deo Laeto*, bogu smijeha i pijanstva.³⁸ U gornjem dijelu na lijevoj strani prikazana je figura koja sjedi na kamenu i svira frulu, do nje je Erot koji u ruci moguće drži rog izobilja. Desno je osoba s posudom na ramenu koja je vjerojatno ispunjena vinom zbog karaktera ovog boga. Ispod sjedeće figure s frulom sačuvana je samo jedna glava, ispod Erota je figura s janjetom na ramenu, a desno figura žene s rukama položenim na trbuhu.³⁹

Nedavno je nađen ulomak žrtvenika Liberu blizu križne bazilike u Saloni. Slova su teško prepoznatljiva, a restitucija natpisa glasi: [-----]/us sa(n)cto / Libero Pal[tri---].⁴⁰ Žrtvenik je sličan već spomenutima na kojima se Liber spominje kao *Liber Pater*.

Kult Velike Majke, tj. Kibebe

Krajem 3. stoljeća pr. Kr. Rim je u krizi zbog Drugog punskog rata i Hanibala koji je harao Italijom. Godine 217. posavjetovane su Sibilinske knjige koje nalažu da će Rim pobijediti jedino ako uvede strano božanstvo koje je vezano uz porijeklo Rimljana. Budući da su Rimljani vjerovali kako vuku korijene iz Troje, odlučeno je da će se dovesti Kibela, Velika Majka.⁴¹ Uskoro Kartažani doživljavaju poraz u Hispaniji te Scipion Afrički prenosi rat na afričko kopno, gdje sredinom 2. stoljeća Kartaga pada u Trećem punskom ratu. Rimljani su vjerovali da im je u tome pomogla upravo božica Kibela. Od vremena Klaudija, kult Kibebe širi se u velikoj mjeri po cijelom Rimskom Carstvu.⁴²

Središte Kibelinog kulta u provinciji Dalmaciji bila je Salona. Razvoj kulta kreće najkasnije u 1. st. nove ere. Najbrojnija skupina građe koja to dokazuje je ona

---

³⁶ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 60–61; Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, 36–37.

³⁷ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 61.

³⁸ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 97.

³⁹ Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 141.

⁴⁰ Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, 35.

⁴¹ A. Nikolska, The sea voyage of Magna Mater to Rome, *Histria Antiqua* 21 (2012), 365–369.

⁴² A. Nikolska, I. Vilogorac Brčić, Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 46 (2014), 103.

epigrafska uz koju se nalaze i skulpture te reljefi. Jedan od vrijednijih spomenika je onaj nadgrobni arhigala Lucija Barbunteja Demetrija, nađen u Zadru. Demetrije je svoju funkciju obnašao do sedamdeset pete godine kada umire u Jaderu i oslobođenica mu podiže navedeni spomenik.⁴³ Arhigal je najviši svećenik kulta Velike Majke, on je i duhovni vođa zajednice vjernika na nekom području te prorok. U vrijeme kulturnih manifestacija u ožujku on je nosio mističnu cistu s likovima Kibe i Atisa. Vjerojatno je navedeni arhigal pod svoju nadležnost obuhvaćao šire salonitansko područje, odnosno cijeli gradski ager. Zna se na temelju nalaza da je Kibelin kult bio proširen i u Seniji, Arbi, Jaderu i Aseriji te u Zecovima kod Prijedora. Funkciju arhigal vjerojatno su imala središta s najvišim stupnjem gradske samouprave, a moguće je zaključiti da je na našoj obali ovu funkciju mogao posjedovati samo jedan grad, pa je Salona vjerojatno rješenje. Naime, u ostatku Carstva dokazana su postojanja arhigalata na provincijskoj razini pa je isto moguće i u Saloni.⁴⁴ Upravo nalaz koji spominje salonitanskog arhigala u Zadru govori u prilog puno šire nadležnosti arhigalata.⁴⁵ Arhigal kao svećenička funkcija ne spominje se prije 160. godine te se smatra da je upravo tada reformama Antonina Pija uvedena te se i natpis iz Jadera datira od 160. godine do kraja 2. stoljeća.⁴⁶

Uz Kibelin kult bitno je spomenuti kognacije. *Cognatio* se promatra u kontekstu vjerskog udruženja te je karakteristično za salonitansko područje, u početku se spominje kao krvno srodstvo po majčinoj liniji. Funkcija članova kognacija bila je briga oko svetišta i njihove obnove te je tako zauzimala važno mjesto u štovanju kulta Velike Majke, tj. Kibe. Na temelju votivnih natpisa prati se razvoj kognacija. Prvo je povezan s privatnim kultom Venere te se ističe njena plodnost i stvaranje života (spominjanje majčine krvne linije).⁴⁷ Idući spomenik s posvetom spominje Veliku Majku, Kibelu, a nađen je u istočnom proširenju grada te se datira u razdoblje od 1. do 2. stoljeća.⁴⁸ U vrijeme Klaudija se u Carstvu događa popularizacija tog kulta te se uvodi Atis i povećava broj svečanosti. Sada se *cognatio* proširuje i na ljude koji nisu srodnici po majci već su svi zajedno srodnici po Kibeli kao Velikoj Majci. Tu se vidi sinkretizam Kibe i Venere koji se javlja već u 1.

---

⁴³ Nikolska, Vilogorac Brčić, Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske, 110–111.

⁴⁴ J. Medini, Salonitanski arhigalat, u: *Antička Salona*, Književni krug, Split 1991, 305–309.

⁴⁵ S. Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. 106(2013), 201.

⁴⁶ Medini, Salonitanski arhigalat, 308.

⁴⁷ Djelomično restituirani natpis glasi: ..... / ...m]iles leg(ionis) VI[I ...] / Veneri don[um / ob / magisteriu]m cognation[is .../... Cl]odior(um) cui ... Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, 189.

⁴⁸ Natpis glasi: *Matrib(us) Mag(nis) / sacrum P(ublius) Safinius Filuci/nus Terentiae sacerdotis f(ilius) aram supstituit idem ampliavit / sibi et cognatio(ni) permissu C(ai) Clodi Gracilis*, Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, 190.

stoljeću. Naime, Venera *Genterix* je praroditeljica rimskog naroda, a Kibela je božanska majka. Posljednji natpis spominje opet Veneru, a datira se kasnije, u 2. ili 3. stoljeće kada u Salonu dolaze orijentalni kolonisti, a objašnjava se kao sinkretizam Kibe i Venere te njihovo prožimanje.⁴⁹ Najstariji natpisi pronađeni su u istočnom dijelu grada te se ta činjenica povezuje s mogućim svetištem ili svetištima Kibelinog kulta na tom području. Mlađi se natpisi nalaze i u drugim dijelovima grada što je moguće povezati s širenjem kulta u 2. i 3. stoljeću i građenjem novih svetišta na novim područjima. Za Kibelin kult nisu bili bitni samo pripadnici kognacija, nađen je jedan nadgrobni natpis koji spominje kolegij dendrofora koji se bave preradom i skupljanjem drva, a povezuju se s Kibelom jer je drvo simbolično prikazani Atis.⁵⁰

Herkul

Kult Herkula veoma je raširen na području provincija Dalmacije i Panonije. Herkul je u cijelom rimskom svijetu bio popularan zbog svoje snage i divljine, ali i truda koji je uložio u rješavanje svojih 12 zadataka. On je sin Zeusa i Alkmene. Hera, Zeusova supruga, bila je ljubomorna te je vječno pokušavala zagorčati život Herkulu. Često carevi poput Komoda, Hadrijana, Trajana posebno štiju Herkula. Rimljani ga štiju kao boga dobre sreće, uspjeha, pobjede te kao zaštitnika trgovaca.⁵¹

U provinciji Dalmaciji mnogi su nalazi koji potvrđuju štovanje njegovog kulta. Glavni su štovatelji kulta Herkula državni službenici i vojnici, a iznimno je popularan među vojnicima u 3. stoljeću.⁵²

U crkvi sv. Kaja u Solinu nalazi se možda najvrjedniji nalaz Herkulova kulta. Naime, radi se o dijelu rimskog tzv. sarkofaga s prikazima Herkulovih djela. Izvorno je bio smješten u špilji nedaleko Salone. Otkriven je u 19. stoljeću slučajno, za posjeta Franje I Dalmaciji. Po naredbi cara, špilja je produbljena i napravljena je crkva posvećena sv. Kaju. Tzv. sarkofag od tada služi kao oltar. Na njemu su prikazane tri epizode iz Herkulova života iz vremena kada je služio Euristeju i izvršavao dvanaest zadataka. Tu su Herkul i Kerber prikazani na prvom polju, Herkul i stimfalske ptice te jabuke iz vrta Hesperida prikazane su na zadnjem, odnosno trećem polju. Jedna je scena nevezana uz dvanaest zadataka, ali je podzemne tematike. Naime, središnja scena sarkofaga isklesanog na živoj stijeni, prikazuje kako Herkul vodi Alkestidu iz

---

⁴⁹ Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, 199; Nikolska, Vilogorac Brčić, Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske, 113.

⁵⁰ Natpis glasi: *D(is) M(anibus) / Aur(elius) Maximinus Sal[onitanus(?)] / [ex col]legio dendro[orum] / [...do ux[or ...] / [...]O...*, Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, 189–202.

⁵¹ Sanader, O kultu Herkula u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 18 (1995), 87–90.

⁵² Matijević, Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata, *Tusculum* 8 (2015), 26.

podzemnog svijeta. Ovdje se na reljefu nalazi pukotina kroz koju je iz stijene tekla voda te se to povezuje s pričom kako je Herkul, u vrtu Hesperida, da utaži žeđ lupio nogom o zemlju i tu je počela teći voda. Česta je povezanost Herkula s vodom i izvorima te je to vidljivo i u slučaju špilje u koju su uklesani prizori iz Herkulova života. Također, štuje se kao i iscjelitelj i bog zdravlja te toplih izvora. Kada se uzme u obzir navedeno, vidljivo je zašto je mala špilja s podzemnim izvorom vode izabrana kao mjesto štovanja Herkula. Godinama se taj reljef tumačio kao sarkofag, ali danas je poznat njegov izvorni kontekst kao svetište u kultu Herakla.⁵³

Na mnogim mjestima u Saloni ili njenoj okolici nađeni su spomenici posvećeni Herkulu. Kod Pet mostova u *Urbs orientalis* nađen je kip Herkula s jabukama Hesperida. Potom, početkom 20. st. u rukavcu rijeke Jadro otkrivena je još jedna skulptura, mramorni prikaz Herakla kojem je očuvan samo torzo, ali su vidljivi ostaci kože nemejskog lava te se može pripisati tipu tzv. Umornog Herakla. To su najčešće kopije Lizipova brončanog originala.⁵⁴ Uz skulpture nađeni su i reljefi s prikazima Herkula uz već navedeni u crkvi sv. Kaja. Tako je u podu solinske katedrale nađen reljef s prikazom borbe Herkula i nemejskog lava. Herkul se često prikazuje u kamenolomima zbog svoje snage, takvi su primjeri poznati iz Trogira i na Braču.⁵⁵ Također, poznati su natpisi koji spominju Herkula. Žrtvenik nađen na ulazu u salonitanski teatar vojnik Sekst Akvilije Sever posvećuje Herkulu.⁵⁶ Još jedan natpis posvećuje veteran i bivši centurion Valerije Valens, a Herkul nosi epitet *Aug(ustus)*.⁵⁷ U Arheološkom muzeju u Splitu danas se čuva brončani kipić Herkula za koji se može pretpostaviti da potječe iz Salone ili njene okolice. Oslonjen je na desnu nogu, a preko ramena i ispružene ruke prebačena mu je lavlja koža, a u desnoj ruci drži toljagu.⁵⁸

Štovanje Herakla je bilo rašireno u provinciji Dalmaciji, a pogotovo u Saloni što dokazuju brojni ulomci skulptura ovog mitskog junaka. Moguće da su pronađeni reljefi iz katedrale te Herkulov kip s jabukama iz vrta Hesperida pripadali Herkulovom svetištu. Naime, to sugerira blizina ovih nalaza, a i činjenica da su nađeni pored vodenog toka mogla bi govoriti tome u prilog, ako nam je poznat

---

⁵³ J. Jeličić-Radonić, Reljefi s prikazom Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39/1 (2005), 31–44.

⁵⁴ Jeličić-Radonić, Reljefi s prikazom Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu, 45.

⁵⁵ Jeličić-Radonić, Reljefi s prikazom Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu, 45–46.

⁵⁶ Matijević, Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata 26.

⁵⁷ Matijević, Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata, 27.

⁵⁸ Sanader, O kultu Herkula u Hrvatskoj, 91.

kontekst Herkulovih svetišta kao što je onaj u crkvi sv. Kaja, ali i drugi diljem Carstva.⁵⁹

Mitra

Mitraizam je misterijska religija koja ima astrološko-astronomsku pozadinu. U Rimu se razvija od ranog Principata, a veći značaj poprima u kasnijim stoljećima Carstva kada se sinkretizira sa Solom. Tada brojni carevi populariziraju kult. Mitraizam od 1. stoljeća ima poveznice sa solarnom simbolikom, tako se i Mitra naziva *Sol Invictus* koji se prikazuje kao mladić, a u Grka se štovao pod imenom Helios.⁶⁰ Za Mitrin kult bitna je tauroktonija, odnosno žrtvovanje bika. To je i prikaz koji se često susreće na spomenicima vezanim uz mitraizam uz druge različite astralne motive kao npr. zvijezde. Mitra ubijajući zvjezdanog bika pokreće ciklus inkarnacije duše, a Sol završava cijeli ciklus uzdižući dušu u nebo.⁶¹

U Saloni je zabilježen popriličan broj spomenika podignutih Mitri. Ž. Miletić u svom doktorskom radu donosi njih 18 zajedno s kratkim opisima. Nađeni su natpisi, votivne are i reljefi. Reljefi su najčešće tauroktonije gdje Mitra koljenom pritišće tijelo životinje. Postoje i prizori Mitrine petrogeneze, rađanja iz kamena. Takav je ulomak nađen početkom 20. stoljeća unutar bedema Salone. Mitra je prikazan s frigijskom kapom, gol kako do pojasa izlazi iz stijene, u desnoj ruci drži baklju, a u lijevoj nož. To je također jedan od čestih prikaza Mitre.⁶²

N. Cambi donosi ulomak reljefa iz Arheološkog muzeja u Splitu gdje prikaz nagog muškarca s krilima pripisuje mitričkom Aionu, fantastičnom leontokefalnom božanstvu.⁶³ To je božanstvo lavlje glave, s tijelom muškarca i s krilima koje se često prikazuje u mitaričkim krugovima kao pratitelj Mitre.

Zaključak

U radu je iznesen pregled najzastupljenijih antičkih kultova u Saloni za vrijeme rimske vlasti. Božanstva koja se štiju različita su te brojna što je očekivano za jednu rimsku koloniju. Uvođenjem različitih rimskih božanstava i njihovim izjednačavanjem s lokalnim pandanima, Rim osigurava svoju vlast i legitimitet. Ako

---

⁵⁹ Jeličić-Radonić, Reljefi s prikazom Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu, 46–47.

⁶⁰ N. Cambi, Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji, *Tusculum* 10 (2017), 29.

⁶¹ Ž. Miletić, Mithras Sol, *Archaeologia Adriatica* 1/1 (2007), 129–139.

⁶² Ž. Miletić, *Mitraizam u rimskoj provinciji Dalmaciji*, (doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, 1996) 165–167.

⁶³ Cambi, Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji, 27.

stanovništvo štuje božanstva koja se štiju diljem Carstva, to znači da su dio rimskog svijeta i stanovništva te da se poistovjećuju s rimskim, ali da iskazuju i svoj identitet u novom svijetu te nalaze svoje mjesto u njemu.

U Saloni su mnogi ostaci koji se pripisuju štovanju različitih božanstava. Pored zavjetnih spomenika koji su najbrojniji dokaz štovanja različitih božanstava, prisutni su brojni reljefi te skulpture posvećene rimskim kultovima. Uz materijalne ostatke tog tipa, poznati su i brojni dokazi o postojanju različitih svetišta i hramova u Saloni.

Izdvojena su božanstva i kultovi koji se u Saloni štiju u većoj mjeri i o čijem kultu nam svjedoče doista brojni spomenici. Uz njih su postojali i bogovi čiji su spomenici nađeni u manjoj mjeri, ali nisu izdvajani zbog opsežnosti teme.

Bibliografija:

- S. Bekavac, Silvan u Saloni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 104 (2011), 151–166.
- S. Bekavac, Uloga metroačkih kognacija u Saloni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 106 (2013), 187–203.
- N. Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb 2002.
- N. Cambi, Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji, *Tusculum* 10 (2017), 23–36.
- D. Džino, The cult of Silvanus: rethinking provincial identities in Dalmatia, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45 (2012), 261–279.
- M. Glavičić, Kult Libera u antičkoj Seniji, *Senjski zbornik* 29 (2002), 5–28.
- I. Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, (magistarski rad, Sveučilište u Zadru, 2007)
- J. Jeličić-Radonić, Reljefi s prikazom Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39/1 (2005), 31–47.
- J. Jeličić-Radonić, Avrelia Prisca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 41/1 (2008), 5–25.
- J. Jeličić-Radonić, A. Sedlar, Topografija antičke Salone (I) – Salonitanska *Urbs vetus*, *Tusculum* 2 (2009), 7–32.
- J. Jeličić-Radonić, Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Saloni, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42/1 (2011), 5–28.
- D. Maršić, Tri Silvanova žrtvenika iz Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 23 (1998), 45–69.
- I. Matijević, A. Kurilić, Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone, *Opuscula Archaeologica* 35/1 (2011), 133–165.
- I. Matijević, Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 105 (2012), 33–39.
- I. Matijević, Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata, *Tusculum* 8 (2015), 25–38.

J. Medini, „Salonitanski arhigalat“, u *Antička Salona*, Književni krug, Split 1991, 305–319.

Ž. Miletić, *Mitraizam u rimskoj provinciji Dalmaciji* (doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, 1996)

Ž. Miletić, Mithras Sol, *Archaeologia Adriatica* 1/1 (2007), 129–143.

A. Nikolska, The sea voyage of Magna Mater to Rome, *Histria Antiqua* 21 (2012), 365–371.

A. Nikolska, I. Vilogorac Brčić, Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 46 (2014), 103–128.

D. Rendić-Miočević, „Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira“, u: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split 1989, 461–506.

M. Sanader, O kultu Herkula u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 18 (1995), 87–114.

Sara Igljić

Zagreb

ANCIENT RELIGION IN SALONA

Salona is the capital of the province of Dalmatia. It is located in a convenient area, at the intersection of roads. Most of the roads along the Adriatic coast in Roman times, led to Salona or out of it. Because of its position Salona had early contacts with different cults from the wider Mediterranean area, although most of the influence comes from the Italian soil, which is not surprising both because of its proximity and regional importance.

This paper will offer an overview of traces of worship of various Roman deities including architectural remains, sculptures and reliefs depicting deities, and epigraphic monuments. This review covers testimonies of the most common cults.

Keywords: Religion, Salona, province of Dalmatia, shrines, epigraphic monuments